

СУТНІСТЬ, ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНВЕНТАРНИХ ПРАВИЛ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В 1847 РОЦІ

У статті зроблена спроба охарактеризувати на основі вивчення наукової літератури причини та найважливіші ознаки проведення інвентарної реформи в Правобережній Україні у 1847 році.

Ключові слова: інвентарні правила, Правобережна Україна, селяни, сільське господарство.

Донедавна вся історія України, в тому числі її економічної сфери висвітлювалася в науковій літературі через призму російських дореволюційних або радянських підходів. Як правило, фактичний матеріал сагував для ілюстрації загальних тенденцій і спільності історичного минулого. Це повною мірою стосувалося і проведення інвентарної реформи в Правобережній Україні. У зв'язку з цим актуальним є переосмислення сутності, основного змісту та особливостей її реалізації, з'ясування того, яке місце вона посіла і який вплив справила на економічне життя великого українського регіону.

До економічної історії Правобережної України першої половини XIX ст. тією чи іншою мірою зверталося чимало російських і вітчизняних дослідників, зокрема М. Дружинін, О. Дружиніна, В. Золотов, В. Ключевський, О. Корнілов, Л. Мілов, Л. Обушенкова, О. Романович-Славатинський, В. Семевський; О. Соловйова, М. М. Шумілов. Окремі аспекти проблеми знайшли відображення в працях українських істориків І. Аксакова, Д. Багалія, О. Воблого, В. Голобуцького, І. Гуржія, Т. Дерев'янкіна, М. Корніловича, Л. Ляшенка, О. Нестеренка, О. Оглоблина, І. Слабеєва, Є. Сташевського та інших. Деяка активізація уваги до даної теми намітилася в останні роки. Це стосується передусім праць С. Борисевича, О. Гордуновського, Т. Ігнат'євої, і особливо – Г. Казьмирчука, Т. Лазанської, В. Нечитайла, В. Орлика, Ю. Присяжнюка, О. Реєнта, Т. Соловйової, А. Філіюка. Але, не зважаючи на зростання кількості публікацій, питання проведення інвентарної реформи в Правобережжі не вичерпане і всебічно не розкрито.

Мета нашої розвідки загострити увагу на суті, характері й особливостях цього явища. Об'єктом наших студій виступає сільське господарство Правобережної України, а предметом обрано підготовку та проведення інвентарної реформи в цьому секторі економіки.

Спершу зазначимо, що вся перша половина і особливо 40-і роки XIX століття увійшли в історію як період динамічних змін у господарстві Правобережної України, яку в Росії переважно називали Південно-Західним краєм. Їх зумовила низка причин: а) приєднання до Російської імперії; б) криза феодального способу виробництва, на якому ґрунтувався економічний розвиток; в) становлення й розвиток нових, капіталістичних відносин. Для господарства великого українського регіону, включеного за результатами поділів Речі Посполитої до складу Російської імперії, було характерним поєднання двох відмінних форм землеволодіння та землекористування – польського і російського імперського.

Криза феодалізму й поступове проникнення капіталістичних відносин у сільське господарство спричинили еволюцію поміщицького земельного господарства. Причинами цього було і те, що, прагнучи закріпити свою владу на нових землях, царський уряд декларував майнову недоторканість на приєднаній території, в тому числі, й у губерніях Правобережжя, так як це уже було задекларовано в самій імперії. Крім того, для збільшення надходжень у державну казну, усі

джерела надходження прибутків із казенних і поміщицьких маєтків були взяті під жорсткий адміністративний контроль. Земля стає товаром, перетворюється на одне з основних джерел первісного накопичення капіталу, незважаючи на те, що в селі ще зберігались міцні феодальні відносини [16, с.3; 12, с.3-11].

Щоб краще зрозуміти ситуацію, потрібно повернутися в минуле. З XIV по XVIII століття землі Подільської губернії перебували у складі Речі Посполитої, чим пояснюється той факт, що в першій половині XIX століття більшість поміщиків були поляками. Це відбувалося на становищі місцевих селян-українців, які терпіли не лише феодально-кріпосницьке, а й національне гноблення. Розклад феодально-кріпосницького ладу у другій чверті XIX століття і аж до реформи 1861 року чимраз швидше просувався вперед. Кріпосницьке господарство вступило в смугу затяжної аграрної кризи. Її спричинили екстенсивні способи землеробства та малопродуктивна панщинна праця селян-кріпаків у поміщицькому господарстві, що у цей час дедалі більше втрачало здатність до виробітку продукції на ринок. Повільний ріст внутрішнього ринку, нерозвиненість транспортної системи, що істотно ускладнювало перевезення хліба та інших сільськогосподарських продуктів, сприяли поглибленню кризи. Поміщики ж просто намагалися перекласти тягар насамперед на селянство, будь-яким шляхом намагаючись не залишитися без прибутку.

У гонитві за прибутками поміщики захоплювали наділи селян, втісняючи їх на неродючі і віддалені землі. Збільшується число обезземелених і розорених селян, яких вони переводили на постійну панщину, яка доходила до шести днів на тиждень. Селяни Сатанівського маєтку графа Потоцького писали, що управитель запровадив спочатку триденну панщину, а потім став вимагати праці в економії протягом цілого тижня. Незабаром тижнева панщина видалася йому надто малою, і селяни стали примушувати виходити на роботу в неділю та свята [13, с.2].

Ще болючіше відбувалася на становищі селян-кріпаків зачма поміщиками своїх маєтків під заклад або в оренду. Нові власники “всмоктували із людей всі соки”, не переймаючись турботами про трударів та землю [11, с.166-196; 12, с.3-11].

Крім того, царський уряд надав польським панам прав російського дворянства й зберіг за ними маєтки, що спричинило ще більше беззаконня з боку поміщиків [21, с.80-109].

Малоземелля вело до зuboжіння селян. У 1845 році селянське землекористування на ревізку душу у середньому склало на Поділлі 1,2 десятини. Тому такого величезного значення набуває реформування саме поземельних відносин. Як зазначає О. П. Реєнт, однією із специфічних рис історичного розвитку українського народу була аграрна домінанта, що визначалася переважно селянським світоглядом українців, релігійністю, стійкими традиціями індивідуального господарювання [18, с.3].

На початку XIX століття чимало поміщиків намагалися вийти з кризи, розвиваючи інші галузі господарства. Зокрема, це було скорочення землеробства та спроба замінити його скотарством. Уже в 30-х роках українська вовна постачалася не лише на вітчизняні суконні фабрики. У Європу її було вивезено близько 3 млн. пудів. Намагалися поміщики розвивати і гуральництво, переробляючи на горілку хліб, якого не могли збути на ринку. горілка становила одне з головних джерел поміщицького доходу. За звітом тодішнього губернатора Київської, Подільської та Волинської губерній Д. Г. Бібікова за 1847 рік, на самому лише Правобережжі нараховувалося 22374 шинки [4, с.61-71].

Але ніякі спроби поміщиків знайти вихід із становища успіху не мали, усі заходи щодо порятунку феодального господарства оберталися ще більшим руйнуванням селянства, його зубожінням, виродженням та руйнуванням села. Такий стан був зумовлений тим, що величезна кількість поміщиків України і далі залишалася при старих і примітивних методах ведення кріпосницького господарства. Передові методи господарства застосовували лише деякі поміщики.

При такому рутинному веденні господарства селяни перетворювалися у рабів, які, не покладаючи рук, працювали на пана. Селянин перетворився на «інвентар», власність дідича (пана), який міг зробити з ним усе, що хотів: перевести на інше місце, продати з землею чи без землі, з родиною чи окремо, обміняти, «за продрозності заслати на Сибір» [3, с.5]. Пани мали право віддавати у солдати будь-кого з поміж своїх кріпаків. А служба тривала 25 років, тому мало хто повертався з неї, а якщо повертався, то інвалідом [15, с.262].

Селяни шукали виходу з важкого становища у втечі та повстаннях, які в XIX столітті щораз частішали і набували гостріших форм. Найбільшої сили повстання набули в Київській, Волинській, і, особливо, Подільській губерніях [9, с.138].

У 1830-1831 роках відбулося польське повстання. Основною рушійною силою стали місцева шляхта та поміщики. Вони боялись і не бажали вирішити аграрне питання на користь селян і ставили за мету приєднання Поділля до Польщі. Це визначило консерватизм повстання. Особливістю повстання на Поділлі було те, що деяка частина селянства взяла в ньому участь в різних формах. Польське повстання зазнало поразки. Воно показало, що царизм не знайшов повної опори у шляхти та поміщиків Правобережжя. Неспокійним було і селянство [6, с.36-45; 7, с.102-103; 8, с.105-106].

У цей час царський уряд намагається перешкодити виходу ситуації з-під контролю, і для цього проводить деякі реформи. Почалося реформування аграрного сектору Російської імперії з Південно-Західного краю – Подільської, Волинської та Київської губерній. Про цю подію написано небагато – вона не вельми досліджена, порівняно з аграрною реформою 1861 року. Цілісну картину можна спостерегти, дослідивши джерела різних часів та різних авторів, а також – дослідивши архівні джерела.

Отже, в зв'язку з наростанням селянського руху і розвитком польського національно-визвольного руху, в 1847-1848 роках на Правобережній Україні була проведена інвентарна реформа. Приступаючи до проведення цієї реформи, царський уряд мав на меті, з одного боку, послабити суперечності між поміщиками та селянами і, з другого – створити в особі селян певну опору в боротьбі проти польського національно-визвольного руху (інвентарі, формально регламентуючи панщину і тим самим обмежуючи до певної міри поміщицьку сваволю, були спрямовані, по суті, проти польських поміщиків).

Оскільки ситуація ставала дедалі загрозливішою, Микола I дійшов висновку, що треба в якийсь спосіб обмежити залежність селянина від поміщика, але не зустрів підтримки з боку дворян. Були створені спеціальні комісії, які мали опрацювати умови реформи, але вони не змогли багато зробити через спротив реформам дворянства.

Для розробки компонент реформи дуже багато зробив призначений у 1838 році генерал-губернатором Д. Г. Бібіков, людина розумна, освічена, далекоглядна, хоча, за свідченням сучасників, у діяльності якої було немало темних сторін, свавілля та беззаконня [2, с.96]. Ні в чому так наочно не проявлялося з вірним політичним тактом задумана і з енергією реалізована система піднесення російського елемента в Південно-Західній

Росії, як у турботах начальника краю про встановлення нових і нормальних відносин між хліборобським сільським населенням [2, с.108].

Високопосадовець мав на меті вжити такі заходи, як: 1) введення системи майоратів у конфіскованих маєтках Південно-Західного краю; 2) переведення на оброчний стан державних селян; 3) інвентарна система [22, с.132-137]. В основному, інвентарна реформа переслідувала більше політичну мету: послабити вплив Польщі у ново приєднаних до Російської імперії українських землях. Проте збільшити чисельність російських поміщиків в краї виявилось неможливим через певні обставини. Тому генерал-губернатор пропонує заходи, які допомогли б захистити православне населення від утисків поляків: 1) припинення здачі в оренду та в посесію з правом панщини державних селян; 2) обмеження влади панів над селянами інвентарними положеннями [22, с.150-153]. Проект генерал-губернатора зустрів у Петербурзі сильний спротив. Але, враховуючи складну політичну та економічну ситуацію в краї, проект Д. Г. Бібікова був затверджений 26 травня 1847 року, причому, тільки для Південно-Західного краю. Цей документ мав таку назву «Правила для управління іменними по утвердженим для оных інвентарям в Киевском генерал-губернаторстве». У Південно-Західному краї приступили до складання приватних інвентарів.

З 1847 року в Київській, Волинській і Подільській губерніях введено «інвентарі» подібно до тих, які застосовувалися в королівських маєтках у Польщі. Як відомо, в Польсько-литовській державі під інвентарями розумілись господарські книги, в яких містився опис майна власника, та вказувалося, з яких джерел власник має прибуток, причому вказувалася приблизна сума доходів з кожного джерела [5, с.86-87]. Найдавніші інвентарі відомі з XV століття. Їх зміст дають змогу встановити, як в умовах кризи феодального способу виробництва однорідне патріархальне селянство розширюється на нові типи сільського населення – сільську буржуазію та сільський пролетаріат.

Матеріали інвентарів першої половини XIX століття свідчать про все глибше проникнення товарно-грошових відносин в сільське господарство Поділля. Це видно з того, що грошова рента представлена поруч з відробітковою та натуральною. А низка описів свідчить і про повну її комунацію в деяких феодальних помістях. Проникнення нових відносин у подільське село представлене в описах і матеріалах про ремесло. Майже в кожному інвентарі є розділ «Исчисление годового дохода», де панщина та оброк перераховувались у грошовий еквівалент. Дані описів свідчать і про сільськогосподарські підприємства – винокурні, олійні, млини. Тут згадуються корчми, як торгівельні заклади на селі [14, с.88; 20, с.106].

На втягування поміщицьких господарств Поділля у товарно-грошові відносини вказує і такий розділ, як «Місцезнаходження і склад маєтку». Підкреслюється, що він розташований передусім не поблизу того чи іншого адміністративного чи регіонального центру, а торгових містечок, де збувалися місцеві вироби, або пристаней, які знаходилися на річках [13, с.2].

Що стосується експлуатації селянства, то інвентарні списки показують, як феодальна рента в першій половині XIX століття в нашому краї поєднувалася у всіх своїх трьох формах при переважанні відробіткової. Але повної картини експлуатації вони все ж не дають, тому що не характеризують якісно і кількісно усіх видів повинностей.

Волинський губернатор запропонував ще один захід для боротьби з поміщицьким свавіллям – роздачу селянам особливих книжок із чітко визначеним обсягом повинностей і панщини при встановленні порядку щотижневих розрахунків поміщиків із селянами. Бібіков затверджував цей проект для Волинської губернії [19, с.442].

В інвентарі точно зазначалися характер та розмір повинностей селян. Хоча саме цей розділ викликав найбільші труднощі. Виявилося, що повинності у панських маєтках (до Комітету з підготовки інвентарної реформи було подано 8437 інвентарів) були такі різноманітні, що на їх підставі не можна було встановити стандартного інвентаря. Довелося Комітетові скласти самому зразкові інвентарі, які й затвердило міністерство внутрішніх справ під назвою «Інвентарні правила».

Перша редакція інвентарних правил, як уже було сказано, була підписана царем 26 травня 1847 року [10, с.202-207]. Правила цієї редакції склалися з 44 параграфів. Згідно з першим параграфом, уся земля, що знаходилася до реформи в користуванні селян і була записана в інвентарі, повинна була залишатися в них без змін. Поміщики зобов'язувалися дати підписки в тому, що землі, визначені в інвентарях, на протязі останніх шести років знаходяться в дійсному користуванні селян.

За надані селянам земельні ділянки та інші угіддя вони мусили відробити поміщику відповідні повинності. Усі селяни, відповідно до своїх господарств, поділялися на три розряди: тяглові (що мали свою робочу худобу), напівтяглові та бобилі або городники; тяглові повинні були відробляти триденну панщину на полі, напівтяглові – дводенну, бобилі або городники зобов'язані були виконувати різні, не польові, роботи на поміщика. Також були точно визначені: вік робітника, характер чоловічої та жіночої роботи, святкові дні. Усі данини, речові збори, різні додаткові податки на користь поміщика були суворо заборонені.

Кількість робіт була визначена урочними положеннями. Так, кожний селянин, що мав робочу худобу, був зобов'язаний за один день зорати сохою одну четверть десятини чорноземної, глинистої або суглинистої землі, а плугом а шість волів одну шосту десятини; або зрвати одним ралом пів десятини свіжої оранки або одну третю десятини давньої зарослої землі; або заборонувати півдесятини глинистої і суглинистої землі та одну десятину піщаної і чорноземної землі; або перевезти на віддалі до 25 верст в один кінець різних товарів одним конем вагою від 15 до 25 пудів, а на двох конях – від 25 до 35 пудів. Без робочої худоби за інвентарними правилами передбачалося сіяти зерно, збирати урожай, молотити озимий і ярий хліб, косити сіно, розкидати гній, рубати дрова, виготовляти тканини, полотно тощо [1, с.84-85].

Крім панщини селяни повинні були відпрацювати 12 літніх згинних днів, які оплачувалися поміщиком. Також селяни змушені були відробляти по 8 будівельних днів в рік і нести нічний караул 24 рази на рік. Визначені були також додаткові роботи, умови відпуску селян на заробітки, відпуск на оброк, плата з городників, бобилів та інших безземельних селян. Було заборонено переводити селян у дворові та були встановлені умови для переводу у дворові безземельних. Податки селяни повинні були платити самі за себе. Однак, якщо селянин не в змозі був заплатити, поміщик міг зробити це за селянина, а потім примусити його відробити борг (але не більше одного дня на тиждень) [1, с.86-91].

Правила ці, формально регламентуючи панщину і тим самим обмежуючи до певної міри поміщицьку сваволлю, ні в чому не змінили становища селян. Контроль за виконанням поміщиками інвентарної реформи зобов'язували здійснювати предводителів дворянства і поліцію (п. 12 правил ред. 1848 р.) [22, с.132]. Однак необхідного контролю за проведенням «інвентарів» у життя і тим більше жодних покарань за порушення їх поміщиками не було. В цьому зв'язку, автор огляду Київської, Подільської та Волинської губерній в 1838-1850 роках писав, що «більшість поміщиків при складанні інвентарів, маючи на увазі свої вигоди, свідомо змінювали свої покази відносно дійсності» [19, с.455].

Порядок введення інвентарних правил був наступними: інвентарні правила, разом із виписками з інвентарів, були надіслані предводителям дворянства для того, щоб, після проведення відповідного молебню, ці правила були проголошені у приходських церквах, як поміщикам, так і селянам. Один екземпляр повинен був зберігатися у поміщика, інший – у священника. Більше того, селянам оголосили, що, у випадку сумнівів щодо виконання правил, вони можуть звернутися за поясненнями до священника.

Багато поміщиків порушувало правила. Вони примушували селян в період жнив 1848 р. працювати на панщині весь тиждень, а селянське зерно осипалося на полі. Порушуючи п. 7 «Інвентарних правил» редакції 1847 р., поміщики вимагали від селян працювати по два згінні дні в тиждень, які не оплачувалися. Крім того, вони примушували працювати своїх піших селян з тяглом, а частина поміщиків вимагала від своїх виконувати панщинні роботи в святкові дні. Відомо, що тяглові селяни повинні були виконувати більше повинностей, ніж піші. А в даному випадку зрівняння піших селян з тягловими призводило до збільшення повинностей для піших селян. Але й у тяглових селян теж були різні наділи землі. Так, до запровадження інвентарних правил селяни с. Пеньківки Мурафської Ямпільського повіту поділялись на двотяглових і одотяглових. У результаті, після зрівняння повинностей плугові селяни справлялися з роботою за один день, маючи більше худоби, а одотяглові виконували цю саму роботу за три дні. [21, с.81-87].

З наведених прикладів можна зробити висновки, що: 1) поміщики почали відбирати в селян землі після проведення інвентарної реформи; 2) примушували селян відробляти більше днів панщини; 3) здебільшого ігнорували поділ селян на інвентарні розряди; 4) збільшували урочні норми понад інвентарними.

Таким чином, інвентарна реформа не принесла полегшення селянам, і вони були нею не задоволені. На думку О. П. Крижанівського, інвентарна реформа погіршила матеріальне становище економічно слабких сімей. Обтяжені чисельними повинностями, вони після реформи продавали свою робочу худобу, щоб рахуватись інвентарним розрядом нижче, а значить виконувати панщинні роботи в меншому обсязі [8, с.106]. Заходи Бібікова не привели до ліквідації кріпацтва, але завдяки «Інвентарним правилам» внесено деякий контроль у відносинах між поміщиками і кріпаками, визначено межі поміщицької влади.

У 1852 р. цар призначив Бібікова міністром внутрішніх справ. Його наступник на посаді київського генерал-губернатора князь Васильчиков дотримувався інвентарних правил лише формально. Становище кріпосних селян стало ще гіршим ніж до реформи. Дідичі й далі збільшували панщину та зменшували наділи селянських земель. Як писав дослідник М. Корнілович, «ніколи утиски над селянами не були такі сильні, як саме в цей час».

Невдоволення інвентарною реформою виявлялося в масових заворушеннях. Селяни відмовлялися виконувати панщину і, щоб примусити їх працювати на своїх власників, дідичі залучали поліцію та військо.

Упродовж 1826-1854 рр. в Україні відбулося 126 селянських повстань. Лише на Поділлі селянськими виступами був охоплений 91 населений пункт. Так, жителі Рожнятівки Ямпільського повіту відмовилися відробляти літні згінні дні. Те ж саме вирішили селяни Заруддя і Пашковець Проскурівського повіту. Селяни Горячівки і Чоботарки Ольгопільського повіту відмовилися працювати на панщині.

Крім повстань, було багато випадків убивства дідичів. Селяни почали говорити між собою, що найближчим часом на Правобережній Україні треба різати панів. Подекуди прогнози здійснювались. За офі-

ційними даними протягом 1848-1849 рр. на Правобережжі було вбито 12 поміщиків і 6 управителів маєтків та вчинено 12 замахів на їх життя. Селяни спалювали поміщицькі маєтки. В період з 1832 по 1860 у Подільській палаті «кримінального» суду було розглянуто 53 справи про селян, обвинувачених в підпаї поміщицьких маєтків і майна.

Отже, інвентарна реформа, за допомогою якої царський уряд намагався запобігти антикріпосницькій боротьбі в Правобережній Україні, не дала бажаних результатів. Вона виявилась відірваною від життя і не могла бути успішно реалізованою. З одного боку, в умовах розкладу феодально-кріпосницької системи поміщики не могли переходити на помірну експлуатацію селян, але з другого – селяни все частіше прагнули добитися особистої волі і одержати у власне користування достатню землю. На прикладі Подільської губернії видно, що протест проти кріпосницьких порядків після проведення інвентарної реформи тільки посилювався і набрав різних форм (відмова виконувати повинності, втечі, опір поліції, підпали та випадки вбивства поміщиків).

Список використаних джерел:

1. Борисевич С. О. Поміщицьке землеволодіння і землекористування на Поділлі (1793-1830) / С. О. Борисевич // Укр. іст. журн. – 1992. – № 3. – С. 84-91.
2. Василенко Н. Крестьянский вопрос в юго-западном и северо-западном крае при Николае I и введение инвентарей / Н. Василенко // Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем. – М., 1911. – Т. 4. – С. 96-109.
3. Годованій С. Ф. Суспільно-політичний рух 30-60-х років XIX ст. в Україні і його висвітлення на сторінках української преси / С. Ф. Годованій. – К.: Знання, 1999. – 35 с.
4. Гордуновський О. Розвиток промислового виробництва у поміщицьких господарствах Правобережної України першої половини XIX століття / О. Гордуновський // Укр. іст. журн. – 2000. – № 1. – С. 61-71.
5. Довжук І. В. Історія України: імена, події, факти (серед XVII–XIX ст.): навч. посіб. / І. В. Довжук. – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту, 2001. – С. 86-87.
6. Зінченко А. А. З історії селянського руху на Правобережній Україні у XVIII – першій половині XIX століття / А. А. Зінченко // Укр. іст. журн. – 1991. – № 1. – С. 36-45.
7. Крижанівський О. П. Антифеодальна спрямованість ідеології селянства України напередодні скасування кріпосного права / О. П. Крижанівський // Укр. іст. журн. – 1980. – № 1. – С. 102-107.
8. Крижанівський О. П. Селянський рух у Волинській губернії після проведення інвентарної реформи 1847-1848 р. / О. П. Крижанівський // Укр. іст. журн. – 1970. – № 3. – С. 105-106.
9. Лавров П. А. Селянський рух у Подільській губернії в I третині XIX століття / П. А. Лавров // Наук. записки Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1946. – Вип. 1. – Т. 5. – С. 137-156.
10. Медушевский А. Н. Реформы в России XIX–XX веков: Западные модели и русский опыт. Конференция во Франкфурте-на-Майне / А. Н. Медушевский // Отечественная история. – 1997. – № 2. – С. 202-207.
11. Нечитайло В. В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність / В. В. Нечитайло. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 166-196.
12. Нечитайло В. В. Становлення фермерських господарств як загальноцивілізаційний процес: історичний досвід українського і американського селянства / В. В. Нечитайло // Фермерські господарства на Поділлі: історична ретроспектива і сучасний стан: Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 3-11.
13. О казенных имениях в Подольской губернии // Подольские губернские ведомости. Прибавление. – 1838. – № 47. – С. 2.
14. Присяжнюк Ю. П. Ринкова еволюція аграрних відносин в Україні (II половина XIX століття – 1905 рік) / Ю. П. Присяжнюк, Л. М. Горенко // Укр. іст. журн. – 2000. – № 5. – С. 88.
15. Проблеми історії України XIX – початку XX століття: Зб. наук. праць відділу історії України XIX – поч. XX ст. / О. П. Реєнт (гол. ред. кол.); НАН України, Ін-т історії України. – К., 2000. – С. 262.

16. Реєнт О. П. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX століття: стан і перспективи наукової розробки / О. П. Реєнт // Укр. іст. журн. – 2000. – № 2. – С. 3.
17. Реєнт О. П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу / О. П. Реєнт // Укр. іст. журн. – 1999. – № 3. – С. 3.
18. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / О. П. Реєнт. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2003. – 340 с.
19. Сташевский Е. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине. – С. 442, 455.
20. Сташевський Є. Сільськогосподарський ринок Правобережної України передреформеної доби / Є. Сташевський. – К., 1929. – С. 106.
21. Філінюк А. Г. Становище селян Поділля на рубежі XVIII-XIX століть // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1. – С. 81-87.
22. Шульгин В. Юго-Западный край в последнее двадцатилетие (1838-1863). – К., 1864. – С. 80-109, 132-137, 150-163.
23. Сташевский Е. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине. – С. 442, 455.

An attempt to describe on the basis of study of scientific literature of reason and major signs of lead through of inventory reform in Right-bank Ukraine in 1847 year is done in the article.

Key words: *inventory rules, Right-bank Ukraine, peasants, agriculture.*

Отримано: 2.06.2010

УДК 94(477)«XVIII-XIX»

А. А. Крисько

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФОРМИ 19 ЛЮТОГО 1861 р. У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Статтю присвячено аналізу реалізації реформи 19 лютого 1861 р. на Правобережжі України. Розкрито урядову політику в цьому питанні, показано вплив на умови реформування внутріполітичних чинників.

Ключові слова: *реформа, Правобережна Україна, селяни, закон, земля.*

Основною формою поземельних відносин, які були створені реформою 19 лютого 1861 р., стало закріплення безстрокового користування землею за селянами з безстроково зобов'язаними за це стосунками між ними і поміщиком. Аграрна реформа не передбачала обов'язкового і негайного наділення селянства землею у власність. Законодавство лише надало таку можливість, але поставило процес наділення землею та звільнення від зобов'язаних відносин у залежність від добровільних угод, тобто не зробило його для селянства питанням правового регулювання. Дещо пізніше, з поступовим розвитком землеволодільної політики, а також під впливом внутрішньополітичних факторів, цей момент було переглянуто в бік обов'язкової вимоги чинного законодавства і формального наділення землею у власність.

Актуальність теми зумовлена сучасними реаліями спроб перетворень в аграрному секторі держави. Адже, як показує історичний досвід, питання, пов'язані із власністю на землю, тривалий час були ключовими для будь-якої влади в Україні, а спроможність їх вирішення часто визначала життєвість влади. Метою даної статті є аналіз особливостей реалізації реформи 19 лютого 1861 р. у Правобережній Україні, в регіоні, який постійно був проблемним для Російської імперії з точки зору поземельного регулювання. Об'єктом дослідження є селянство як стан тогочасного суспільства, а предметом – особливості перетворення його на власника земельних наділів.